

Erken Modern Dönemde
**Osmanlı-İslam Bilimi ve
Oxford Üniversitesi**

Dr. Yusuf Alpaydın

Erken Modern Dönemde
**Osmanlı-İslam Bilimi ve
Oxford Üniversitesi**

Dr. Yusuf Alpaydın

ERKEN MODERN DÖNEMDE OSMANLI-İSLAM BİLİMİ VE OXFORD ÜNİVERSİTESİ

Dr. Yusuf Alpaydın

ISBN: 978-605-68401-7-3

Yayın Tarihi: Ekim 2019

Editör: Mehmet Beydemir

İç ve Kapak Tasarımı: Ömer Furkan Taşkiran

© İlmî Etüdler Derneği 2019

Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

ilem
ilmî etüdler derneği

İLEM, nitelikli ilim adamı yetiştirmek, ilim anlayışı İslam medeniyetinin köklerinden hareketle yeniden yorumlamak ve sahih bir hayat nizamı için gerekli bilgi-birikimi oluşturmak gayesiyle kuruldu. Bu amaç doğrultusunda çeşitli çalışmalar yürütmekte ve eğitim programları düzenlemektedir. İLEM her yıl yeni dönemi açılış konferansı ile başlatmakta ve kapanış konferansı ile nihayete erdirmektedir.

Aziz Mahmut Hüdayi Mh. Türbe Kapısı Sk. No:13, Üsküdar/İstanbul

Tel: 0216 310 43 18

www.ilem.org.tr - bilgi@ilem.org.tr

Erken Modern Dönemde Osmanlı-İslam Bilimi ve Oxford Üniversitesi

İLEM 2019-2020 Açılış Konferansı

11 Ekim 2019, Üsküdar

Dr. Yusuf Alpaydın, Marmara Üniversitesi

Öz: Medeniyetlerin oluşum süreçlerinin farklı kültürlerle etkileşim içerisinde gerçekleştiğini, Orta Çağ Avrupasının Antik Yunan'dan İslam medeniyetine uzanan geniş bir etkileşim sahasında ortaya çıkması üzerinden okunabilmektedir. Orta Çağ ve Rönesans Avrupasının İslam medeniyeti ile hemen her sahada gerçekleşen etkileşim neticesinde geliştiği, başta Prof. Dr. Fuat Sezgin tarafından kaleme alınan eserler olmak üzere pek çok çalışma tarafından tespit edilmiştir. Ancak ilgili alan yazında İslam bilim ve düşüncesinin Avrupa ile ilişkisi, İslam Altın Çağı olarak tanımlanan 9-12. yüzyıllarda üretilen Arap-İslam biliminin Latinceye çevrilmesi ve Antik Yunan kaynaklarının Müslümanlar üzerinden Latinceye çevrilmesinde aracılık etmesi ile sınırlandırılmaktadır. İlgili alan yazına göre bu etki 11 ila 13. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Oldukça geniş bir coğrafyada ve geniş bir zaman diliminde hüküm süren Osmanlı medeniyetinin gücünün zirvesinde olduğu 17. yüzyılda Avrupa toplumları üzerindeki etkisini yalnızca siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarla sınırlayan bir tarih yazımı hâkim görünmektedir. İslam bilim ve düşünce birikiminin Erken Modern Avrupasında nasıl karşılık bulduğu ve devam ettiği üzerine araştırmalar hâlâ yeterli düzeye ulaşamamıştır. Bu konferansta 17. yüzyılda Osmanlı-İslam bilim ve düşüncesinin Oxford Üniversitesindeki yansımaları ele alınarak, İslam medeniyetinin bilimsel ve düşünsel ürünlerinin Avrupa'ya etkisinin erken modern dönemde de devam ettiği gösterilmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Osmanlı, Bilim, Düşünce, Üniversite, Medeniyet.

Yusuf Alpaydın

1980 yılında Yozgat'ta doğdu. Lisans eğitimini 2003 yılında Boğaziçi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde, yüksek lisans çalışmasını 2006 yılında aynı üniversitede eğitim bilimleri programında tamamladı. Doktora çalışmasını 2013 yılında İstanbul Üniversitesinde Türkiye'de yükseköğretim sistemi ve emek piyasası arasındaki ilişkileri konu alan teziyle bitirdi. 2003-2014 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarında 11 yıl okul rehber öğretmeni olarak görev yaptı. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile Eğitim Programı'nın (AEP) müfredat, materyal geliştirme ve formatör eğitimi projelerinde görev yaptı. 2014 yılında Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Yönetimi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak göreve başladı. Hâlen bu kurumda çalışmaktadır. Mesleki yaşamı ile birlikte eğitim ve bilim alanında faaliyet gösteren çeşitli sivil toplum kuruluşunda aktif rol aldı. İlmi Etüdler Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı ve bir dönem başkanlığını yaptı. Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği'nde yönetim kurulu üyesi ve başkanlık görevlerini yürüttü. Eğitim politikaları, eğitim-istihdam ilişkileri ve yükseköğretim konularında araştırma ve yayın çalışmalarına devam etmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Takdim

**Dr. Süleyman Güder,
İLEM Yönetim Kurulu Başkanı**

İLEM, geleneğin birikiminden yeni bir düşüncenin inşasına fikrini paylaşan ilim insanlarının yetişmesine zemin oluşturacak ve insanlığın sorunlarına çözüm üretecek çalışmalar gerçekleştirme gayretindedir.

Bu düşünce paralelinde lisans öğrencilerine yönelik eğitim programları, lisansüstü öğrencilerine yönelik ihtisas çalışmaları, ulusal ve uluslararası yaz okulları, kongre ve çalıştaylar ve çeşitli alanlarda araştırma projeleri yürütmektedir. Bu çalışmalar yoğun gayretler neticesinde yayına dönüştürülmektedir.

İLEM her eğitim döneminde açılış konferansı ile başlangıç yaparak yeni döneme “merhaba” demektedir. Bu açılış konferansların ortak özelliği, düşünce dünyamıza özgün katkılar sunan bir çalışmayı kamuoyuyla paylaşma heyecanıdır.

“Metafiziki Yeniden Düşünmek”, “Varlık Bağlamında Düşünmenin İmkânı”, “Ev: Bahçe Bahçeli Eve Dair Mülahazalar”, “Dünya Tarihinin Ekseni ve Zeminini Olarak İslam Medeniyeti”, “İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi” ve “Osmanlı’da Estetik ve Poetika: Kelam, Mucize ve Zorunluluk” geçtiğimiz yıllarda gerçekleştirilen açılış konferansları arasındadır.

Bu yılki açılış konferansımızın başlığı “Erken Modern Dönemde Osmanlı-İslam Bilimi ve Oxford Üniversitesi”dir. Yusuf Alpaydın bu sunumunda; Osmanlı İslam bilim ve düşünce metinlerinin erken modern dönemde Oxford Üniversitesinde bilimsel gelişmelere ve öğrenme kültürüne ne tür etkileri olduğunu, 16-18. yüzyılları kapsayan erken modern dönemin orta döneminde (17. yüzyıl) Oxford Üniversitesinde Osmanlı-İslam bilim ve düşünce metinlerinin hangi saiklerle toplanmaya başlandığını, 1630-1641 yılları arasında üniversitenin şansöyeliğini yapmış olan William Laud’un biyografisinden hareketle metinlerin üniversiteye olan etkileri hakkında çıkarımlarda bulunmaktadır.

İLEM bir ilmi gelenek olarak her yıl Ekim ayında düzenlediği açılış konferansının metnini de konferans öncesinde katılımcıların istifadesine sunarak bilginin yaygınlaştırılmasına hizmet etmektedir.

Özgün bir içerikle oluşturduğumuz bu konferansa katılım sağladığınız ve yeni dönemin heyecanını bizimle paylaştığınız için teşekkür ederiz.

Erken Modern Dönemde Osmanlı-İslam Bilim ve Düşünce Metinlerinin Oxford Üniversitesindeki Yansımaları

Dr. Yusuf Alpaydın

Giriş

Orta Çağ ve Rönesans Avrupasının İslam medeniyeti ile hemen her sahada gerçekleşen etkileşimler neticesinde geliştiği, başta Fuat Sezgin tarafından kaleme alınan eserler olmak üzere pek çok çalışma tarafından tespit edilmiştir. (bkz. Donald, 1926; Haskins, 1967; Burnett, 2001). İlgili alan yazına göre bu etki Avrupa’da üniversitelerin kurulmaya başlanmasının hemen öncesinde (11 ila 13. yüzyıllarda) gerçekleşmiştir. Bununla birlikte İslam bilim ve düşüncesinin Avrupa üzerindeki etkisi, “İslam Altın Çağı” olarak tanımlanan 9-12. yüzyıllarda üretilen Arap-İslam Biliminin Latinceye çevrilmesi ve Antik Yunan kaynaklarının Müslümanlar üzerinden Latinceye çevrilmesinde aracılık etmesi ile sınırlandırılmaktadır.

Endülüs üzerinden İslam medeniyeti ile etkileşimin Avrupa’da bıraktığı izler hususunda, çeşitli araştırmalar bulunmakla birlikte, Osmanlı dünyası ile girilen etkileşimin nasıl sonuçlandığına dair yeterli bir veri mevcut değildir. Coğrafi yakınlık, siyasi ve ekonomik ilişkilerin aksine, Orta Doğu ve Doğu Avrupa’daki Osmanlı hakimiyetinin geliştiği 14-17. yüzyıllar arasında, Avrupa ile İslam Dünyası arasındaki kayda değer kültürel ve bilimsel etkileşimlerin olmadığı kabul edilmektedir (bkz. Tolan, Laurens, & Veinstein, 2012). Birçok bilim adamı, bu bilimsel etkileşim eksikliğini, Osmanlılar tarafından üretilen yeni bilimsel çalışmaların yokluğuyla açıklar. Bu çağlar genellikle bir tarafta yavaş yavaş yükselen Avrupa bilimi ve diğer tarafta kendini tekrar eden Osmanlı bilimi (bölgesel genişlemenin aksine) şeklinde anlatılmaktadır. Halil İnalcık’ın, Osmanlı’nın rasyonel bilimlere 1600’lerde ilgisini kaybettiği iddiası da ilgili yazında bu yaklaşımı beslemiştir.

Yaygın anlatıya göre Modern bilimin doğuşu ve gelişiminde üniversiteler ana aktörlerden biri olarak görülmektedir. Avrupa yükseköğretim tarihi üzerine yapılan araştırmalara göre 14-16. yüzyıllar genellikle üniversitelerin kurumsallaşma dönemi ve erken modern bilimin yükselişinin kuluçka süresi olarak

kabul edilir. Bu çalışmalardaki anlatıya göre 16 ve 17. yüzyıl, bilimsel devrim dönemi idi ve 18. yüzyılda ortaya çıkan aydınlanmayı etkiledi (Butterfield, 1959; Henry, 2008). Yine sekülerleşme ve yüksek öğrenimin kurumsallaşması ile modern bilim ve bilimsel devrimin doğuşu arasındaki önemli bir ilişki görülmektedir. Örneğin Huff (1993) Orta Çağ'da İslam ve Çin medeniyetleri bilimsel olarak daha gelişmiş olduğu hâlde, modern bilimin neden yalnızca Batı'da ortaya çıktığı sorusunu sorar. Bu sorunun cevabını ise Batı'da bilim etosunun ortaya çıkmasını sağlayan hukuk tarihi ve 12. ve 13. yüzyıldaki Avrupa kültürel devriminde bulur. Bu bilimsel atılımı ortaya çıkaran şey Batı'ya özgü olan tarafsız alan ve serbest araştırma olgularına imkân veren tüzel kişilik kavramıdır. Üniversiteler de serbest araştırmanın yapıldığı bir kuruluştur. Yani bu söyleme göre Avrupa'da bilimin ve üniversitelerin gelişimi daha çok içsel faktörlerle açıklanmaktadır. Uzun yıllardır tarihçilerin ilgisini az çekmiş olan erken modern dönem üzerine yapılan tarihi araştırmalar arttıkça tarih yazımı da değişmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupa sosyal ve entelektüel tarihindeki yeri daha iyi anlaşılmakta, Avrupa üniversitelerinin gelişiminin açıklanmasında kültürler arası etkileşimlere de yer verilmeye başlanmaktadır.

Oldukça geniş bir coğrafyada ve geniş bir zaman diliminde hüküm süren Osmanlı medeniyetinin gücünün zirvesinde olduğu 17. yüzyılda Avrupa toplumları üzerindeki etkisini yalnızca siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarla sınırlayan bir tarih yazımı adil ve mantıklı değildir. Büyük kısmı 20. yüzyılda oluşturulan bilim tarihi metinleri Batı'nın açık üstünlüğünün olduğu bir dönemde oluşturulması nedeniyle bir yanılsama etkisinde hazırlanmış gözükmektedir. Zira 16. yüzyıla gelindiğinde Arapça, Farsça ve Türkçe dilleri ile Türkiye çalışmalarının yoğunlaştığı ve bu yönde üniversite bölümlerinin açıldığı görülmektedir. Türkiye'nin eğitimin ve araştırmanın konusu hâline getirilmesi, genellikle geç oryantalizm çerçevesinde algılanmaktadır. Hâlbuki Avrupa'nın yenilgilerle karşılaştığı bir dönemde, Osmanlı İmparatorluğuna yönelik yaklaşımını 19. yüzyıl sömürgeciliğinin araçsallaştırdığı Doğu ilgisinden farklı değerlendirmek ve erken modern dönemde Osmanlı-Avrupa bilimsel etkileşimi konusunda yeni anlatılar oluşturmak gerekmektedir.

Erken modern dönemde Avrupa'da İslam bilimi ve Arapça metinlere ilgiye yönelik olarak yakın zamanda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Erken Modern Avrupa'da Arapça Öğretimi ve Öğrenimi isimli kitapta modern Avrupa'da, Kuzey Avrupa'dan Güney Avrupa'ya kadar geniş bir coğrafi alanı kapsayan bir bölgede Arapçanın âlimler, ilahiyatçılar, tüccarlar, diplomatlar ve mahkûmlar tarafından hangi yollarla ve metotlarla öğretildiği ve çalışıldığını tartışmakta ve Arapça öğretiminin ve öğreniminin kapsamlı bir tarihini sunmaktadır. Kitaptaki farklı bölümlerde Protestan ve Roma Katolik dünyasında bilimsel motivasyonlar ve misyonerlik bağlamlarında dil öğretiminde kullanılan farklı yöntemler incelenmektedir (Loop ve ark., 2017). İngiltere, Almanya, Fransa, İspanya ve İtalya'daki Arapça öğrenme sürecinin incelendiği çalışma ana hatlarıyla Kuzey Protestan bölgelerde Arapça, İbranice, Süryanice ve Aramice

gibi dillerle birlikte, gramatik ve etimolojik yönü ön planda çalışılırken, Katolik çevrelerde Arapça öğrenmede konuşulan Arapçanın merkezde olduğu ve ana itkinin İslam dünyasında misyonerlik faaliyeti yapmak olduğu dikkati çekmektedir.

Erken modern dönemde Avrupa'da Osmanlı ile bilimsel etkileşimin gözleendiği ülkelerden biri Almanya'dır. Almanya'da 16. yüzyıl sonrası öncelikle dil bilgisi ve daha sonra astronomi, coğrafya ve tıp sahasına yoğunlaşan çevirilerle Orta Çağdakine benzer mahiyette yeni bir Doğu ilgisi söz konusudur. Örneğin Heidelberg Üniversitesinden Johannes Leunclavius (1594) yalnızca bir dil bilimci değil aynı zamanda İstanbul'da da bir süre kalarak Osmanlı ilimlerini tahsil eden bir tarihçidir. 17. yüzyılda artık Alman akademilerine yayılmış bir Türkçe öğrenim ve Türkiye araştırması söz konusudur, Hieronymus Megiser (1619) Türkçeye dair pek çok eser kaleme almaktadır, nitekim Leipzig, Johann Schieferdecker'de görüleceği üzere bir süre sonra Osmanlı'ya yönelik araştırmaların merkezi hâline gelmiştir (Stein, 1987). Heidelberg ve Leipzig üniversitelerinde Osmanlı'dan kitap getirildiği ve çevirilerin gerçekleştiği bu dönemde Leiden'de Jacop Golius (1667) öncelikle dil bilgisi kitaplarını kaleme almış, sonrasında İslam dünyasına seyahat ederek matematik ve astronomi konularında araştırmalar yapmıştır. Leiden'da oluşturduğu kütüphanede İslam matematik ve astronomi tarihinin hemen tüm klasiklerini toplamıştır. Descartes'ın Leiden'a geldiğinde kendisinden eğitim aldığı Golius İslam bilim tarihinden Latinceye kitaplar tercüme etmiştir.

Bu çalışma da Osmanlı-İslam bilim ve düşüncesinin Avrupa ile etkileşimini konu edinmektedir. Çalışmanın amacı Osmanlı İslam bilim ve düşünce metinlerinin erken modern dönemde Oxford Üniversitesinde bilimsel gelişmelere ve öğrenme kültürüne ne tür etkileri olduğunu incelemektir. Bu doğrultuda 16-18. yüzyılları kapsayan erken modern dönemin orta döneminde (17. yüzyıl) Oxford Üniversitesinde Osmanlı-İslam bilim ve düşünce metinlerinin hangi saiklerle toplanmaya başlandığı araştırılmakta, bu süreçte öne çıkan aktörlerden biri olan ve 1630-1641 yılları arasında üniversitenin şansölyeliğini yapmış olan William Laud'un biyografisinden hareketle bu metinlerin üniversiteye olan etkileri incelenmektedir.

Çalışmada Osmanlı bilimi veya İslam bilimi tabirleri yerine bir sentez yapılarak Osmanlı-İslam bilimi ve düşüncesi kavramı bilinçli olarak kullanılmaktadır. Zira erken modern dönemde İslam medeniyetinin en güçlü temsilcisi olarak ve İslam bilim ve düşüncesinin Avrupa'ya intikalinde Avrupa'nın komşusu olan Osmanlı toplumu öncülük etmiştir. Osmanlı medeniyeti, İslam klasiklerini yalnızca kullanmakla kalmamış, kendisi de yeni telifler üretmiş, mevcut eserleri yorumlamış ve zenginleştirmiştir. Osmanlı-İslam bilimi kavramı ile Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan toplumlarda dolaşımda olan, Osmanlı coğrafyasında ilk defa geliştirilen veya İslam bilim ve düşünce klasiklerinin Osmanlı deneyimi ile zenginleştirilen, şerh edilen, yer yer yeni bir bağlamda kullanılan bilim ve düşünce eserleri kastedilmektedir. Osmanlı

toplumunda ilim dilinin Arapça olduğu ve farklı dilleri konuşan ilim adamlarının Arapça yazdığı dikkate alındığında Osmanlı-İslam bilim ve düşüncesi metinlerinin de ağırlıklı olarak Arapça yazıldığı bilinmektedir. Bu doğrultuda Avrupa üniversitelerine ve bilim mahfillerine ulaşan eserler de ağırlıklı olarak Arapça olmuştur.

17. yüzyılda Osmanlı-İslam bilim ve düşünce metinlerinin Oxford Üniversitesindeki alımlanma sürecini ortaya koymayı amaçlayan araştırma önemli ölçüde betimsel bir karakter taşımaktadır. Bununla birlikte bu sürecin olabilirdiğince nesnel bir anlatısına ulaşmak için çeşitli argümanların da test edilmesi gerekli gözükmektedir. Bu çalışmada ele alınan problemin niteliği, elde edilen verileri karşılaştırmalı tarihsel bir yaklaşımla analiz ederek tarihsel bir anlatının oluşturulmasını gerektirir (Somers, 1999). Karşılaştırmalı tarihsel araştırmalar, temelde açıklamalar ve büyük sonuçlar üreten nedensel yapılandırmanın tanımıyla ilgilidir. Karşılaştırmalı tarihsel çalışmalarda nedensel argüman analizin merkezindedir. Bu nedenle, nedensel önermeler genel bir anlatının ardışık parçaları olarak tanımlanmak yerine dikkatlice seçilir ve test edilir. Karşılaştırmalı tarihi araştırmacılar, süreçlerin zaman içindeki gelişimini dikkate almaktadır. Sosyal devrimler, tarımın ticarileşmesi veya devlet oluşumu gibi karşılaştırmalı tarihi araştırmacıları içine alan olaylar, sabit bir noktada duran olaylar değildir; aksine, zaman içinde ve zaman içinde meydana gelen süreçlerdir (Mahoney & Rueschemeyer, 2003). Çalışmada nedensel argümanların analizin merkezinde 17. yüzyılda Osmanlı'dan Oxford Üniversitesine yönelik bilimsel-düşünsel akışın neden hızlandığı, bilimsel ve düşünsel eserlerin transfer edilmesinde ne tür öncelikler ve ihtiyaçların müessir olduğu gibi sorular da yer alacaktır.

Araştırmada 17. yüzyıl Osmanlı-İngiltere münasebetleri, Oxford Üniversitesinin tarihine ilişkin literatür, 17. yüzyıl Oxford tarihi, William Laud'un biyografisine ilişkin ikincil literatürün yanı sıra incelenen başlıca kaynaklar a) 1636 yılında çıkarılan Laud Tüzükleri veya Caroline Kodu adı verilen üniversite tüzükleri, b) William Laud'un mektupları, konuşmaları, vaazları ve görüşlerini içeren oldukça hacimli Laud Külliyyatı, ve c) Bodleian Kütüphanesinde¹ yer alan William Laud'a ait doğu dillerindeki el yazması eserler ve bunların kataloglarıdır.

İzleyen bölümler öncelikle erken modern dönemde Osmanlı etkileşimi üzerinden İngiltere'de İslam bilim ve düşünce metinlerinin transfer sürecini ele almakta, ardından bu metinlerin Oxford Üniversitesindeki bilimsel gelişmelerle ilişkisi incelemekte, son olarak bu etkileşimin üniversitedeki öğrenme kültürüne olan etkileri William Laud'un eğitim politikaları üzerinden yorumlanmaktadır.

1 Kütüphanenin kurucusu Thomas Bodley'e nispetle Oxford Üniversitesi kütüphanelerine Bodleian Kütüphanesi denmektedir.

17. Yüzyılda İngiltere’de İslam Bilim ve Düşünce Metinlerine İlginin Artışı

16. ve 17. yüzyıllar boyunca, iktidarının zirvesinde olan Osmanlı İmparatorluğu, Güneydoğu Avrupa’nın ve Doğu Avrupa’nın çoğunu, Orta Avrupa’nın bir kısmını, Batı Asya’yı, Kafkasları ve Kuzey Afrika’yı kontrol eden çok milletli, çok dilli bir imparatorluktu. İngiltere açısından, 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başları, İngiliz sömürgeciliğinin ve bunun bir parçası olarak Doğu ticaretinin başlangıç çağlarıydı. İngiltere’de VIII. Henry ile başlayan İngiliz reformundan sonra, Papa, 1570’de Tudors hanedanını “sapkın” olarak nitelendirdi. Bu, İngiltere’nin, Hristiyanların Müslüman “sapkınlarla” ticaret yapmasını yasaklayan papalık fermanının dışında olduğu anlamına geliyordu. Kraliçe Elizabeth bu durumu Osmanlılarla ittifakı geliştirmek için kullanmıştır (Brotton, 2016). Osmanlı ve Avrupa ülkeleri arasında devam eden dinî ve kültürel ihtilaflara rağmen, 17. yüzyıl Osmanlı ve İngiltere arasında büyüyen ticaret ilişkilerine ve kültürel etkileşimlere tanık olmuştur.

16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında Osmanlı ile artan dostane siyasi ve ticari ilişkiler neticesinde İngiliz tüccar, aristokrat ve diplomatlarının Osmanlı topraklarına seyahat etmelerinde ciddi artışlar görülmektedir. Dahası, Osmanlı topraklarını ziyaret etmek İngilizlerin kendilerini anlamalarının ve İngiliz kimliğini bir parçası hâline gelmiştir (MacLean, 2004). 17. yüzyılın ortalarında yabancı ülkelere (Türkiye ve Levant’ı da kapsayan) seyahat etmekle ilgili rehber kitaplar bile yazılmıştır (Howell, 1650). 16. yüzyılda küçük, izole bir ada devleti olan, kıta Avrupa ülkeleri ile ve özellikle İspanya ile sorunlar yaşayan İngiltere için yeni ittifaklar kurmak, yeni pazarlar bulmak oldukça önemli idi. Bu politika kapsamında İngilizlerin ilk ve coğrafi olarak öncelikli politik muhatabı doğal olarak Osmanlılardır. İngilizlerin Orta Asya ve Hindistan ile kurduğu ilişkiler daha geç tarihlere denk gelmektedir. İngiliz tarihi bir bütün olarak değerlendirildiğinde İngilizlerin adadan çıkıp emperyal bir atılım yapmadan önceki ilk duraklarının Osmanlı toprakları olduğu anlaşılmaktadır.

Avrupa’nın diğer kısımlarında olduğu gibi İngiltere’de de 16 ve 17. yüzyıllarda edebi yazında ve halk kültüründe yoğun bir Osmanlı ve Müslüman ilgisi vardır. 1580’lerden 1630’lara kadar, Türkler ve Mağribi Müslümanlar hakkında onlarca oyun vardır. İngilizler bu Müslümanlara Yahudiler ve Amerika yerlilerinden ve Orta Asya’daki Müslümanlardan (İran), alt kıtadan (Hindistan) ve Hint takımadalarından daha aşinadır. Kraliçe Elizabeth ve Kral James yönetiminde, Savafi İran’ı ve Babür Hindistan’ı Müslümanları ile ticari ve diplomatik ilişkiler geliştirilse de, bu ilişkiler Levant ve Akdenizli Müslümanlarla olan ilişkilerden politik ve mali olarak sınırlı kalmıştır (Matar, 2018). Siyaset ve ekonomideki olumlu havaya karşın oyunlarda, edebiyatta ve dinî vaazlarda Türkler ve Müslümanlara yönelik düşmanca duygular bu dönem ve sonrasında da yerini korumuştur.

16. yüzyılda Kıta Avrupasında başlayan Protestan hareketlerin İngiltere’de de

yansımaları olmuştur. İngiltere için Doğuya yönelmedeki önemli motivasyonlardan biri de Roma Katolik kilisesine karşı politik ve teolojik rekabet için bir zemin bulmaktır. Protestan eğilimlerin belirginleştiği Anglikan kilisesinin nazarında Roma Katolik kilisesi Hristiyanlığı bazı açılardan yozlaştıran bir din anlayışını temsil etmeye başlamıştır. Bu yozlaşmayı aşarak daha saf ve temiz bir inanç inşa etmek için Kutsal Kitab'ın Latince'den değil, Hz. İsa'nın yaşadığı coğrafyada konuşulan dillerden okunarak anlaşılması ve yerel dillere çevrilmesi daha anlamlı bir seçenek olarak görülmeye başlanmıştır. Bu diller ise İbranice, Süryanice, Aramice, Arapça ve Yunancadır. Benzer şekilde William Laud önderliğindeki Anglikan kilisesinde, Doğu kiliselerindeki inancın daha az bozulmuş olduğu yönünde bir kanaat oluşmuştur (Russel, 1991; Toomer, 1996). Doğu kiliselerinin tamamı bu dönemde Osmanlı toprakları içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle hem siyasi hem de teolojik açıdan Doğu ve Osmanlı ile kurulacak ilişkiler hayati önem taşımaktadır.

İngiltere, deneysel çalışmalarıyla öne çıkan Kimyager Robert Boyle ve yine deneysel çalışmaları destekleyen Royal Society gibi figürlerle 17. yüzyılda hızlanan Bilimsel Devrim'in önde gelen merkezlerinden biridir (Shapin, 1996; Henry, 2008). İngiltere'de Osmanlı etkileşiminin artması ve Osmanlı ilgisi üniversite çevrelerinde de çeşitli etkilerde bulunmuştur. 17. yüzyıl Avrupa üniversitelerinde ve akademilerinde Osmanlı-İslam biliminin önemli yankıları olduğuna dair az sayıda araştırma bulunmaktadır. Örneğin, Robert Boyle'nin ve Royal Society üyelerinin İslam bilimine Arapça metinlere yönelik ilgilerine yönelik çalışmalar 1990'lı yıllardan sonra yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. "17. yüzyıl İngilteresinde Doğa Felsefecilerinin Arapça İlgisi" başlıklı çalışma, Orta Çağdaki ilk dalgadan sonra, 17. yüzyıl Avrupasında Arapça diline ve Arapça metinlere yönelik ikinci dalgayı araştırmaktadır. Arapça metinlere yönelim, Anglikan kilisesinin Doğu kiliselerine olan ilgisinin de bir parçasıdır. Ancak kitaptaki makaleler, beklentilerin aksine, Arapça el yazmalarının, en çok gözlemsel astronomi konusundaki araştırmalarda veya Yunan matematiğinin yeniden inşasında doğa felsefecileri tarafından kullanıldığını göstermektedir. Roma'daki Medici Press'in önceki zarif baskılarına ek olarak, bu dönemde iki dilli metinler, gramerler, sözlükler ve tarih kitapları, Arapça uzmanları tarafından yayınlanmıştır (Russell, 1994). 17. yüzyılın ünlü doğa felsefecileri (çoğunlukla Oxford veya Cambridge profesörleri) bu oryantal el yazmalarıyla ilgilenmişler ve Arapça metinleri temin edip okumuşlardır.

En azından kâğıt üstünde teolojik gerekçeleri ön planda tutarak girişilen metin transferi süreci Osmanlı-İslam bilimlerinin İngiltere'ye aktarılmasıyla sonuçlanmış gözükmektedir. Bu süreçte en etkili olan kurumlardan biri de Oxford Üniversitesi ve özellikle 1630-1641 yılları arasında üniversitenin şansölyeliğini yapmış olan William Laud olmuştur. 17. yüzyılda Oxford Üniversitesinde ortaya çıkan bu gelişmeleri ve arkasında yatan nedenleri anlamak için üniversitenin bu dönemdeki genel durumu ve Osmanlı-İslam bilim ve düşünce metinlerinin transferinde önemli role sahip olan William Laud'un biyografisini

incelemek gerekmektedir.

Oxford Üniversitesinin 17. Yüzyılda Genel Görünüşü

1100'lü yıllardan itibaren eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü ve 1230'lu yıllarda krallık imtiyazıyla yavaş yavaş kurumsallaşmaya başlayan Oxford Üniversitesi Avrupa yükseköğretim tarihi içerisinde özel bir yere sahiptir. 1820'li yıllara kadar Oxford kardeşi Cambridge ile birlikte üniversite imtiyazını taşıyan ve üniversite adını kullanan iki kurum olmuştur. Üniversite 13. yüzyıldan günümüze ara vermeden eğitime devam etmektedir. Günümüzde de 150.000 civarındaki nüfusu olan şehre rengini veren bir üniversitedir. Oxford şehrinde yüksek eğitim Paris Üniversitesinde yetişen din ve ilim adamlarının ders grupları kurmalarıyla başlamıştır. Fransa ile 1193 yılında başlayıp 11 yıl devam eden savaş öğrencilerin Paris'e gitmesini engellemiş böylece üniversitenin öğrenci sayısı bakımından gelişimi hızlanmıştır (Brockliss, 2016).

Oxford Üniversitesi, kolej tipi üniversite yapılanmasının en iyi örneğidir. Bu modelde bir yanda öğrencilere diploma programları için dersler ve sınavlar sunan merkezi üniversite yönetimi, diğer yanda öğrencilere ibadet, yeme-içme, barınma, kütüphane, takviye dersler ve sosyal ortamlar sunan vakıflar şeklinde örgütlenmiş kolej yapıları vardır. Bu sistemde öğrenci yaşamının merkezinde kolejler bulunmaktadır. Öğrenciler kolejlerde birlikte ibadet etmekte, yiyip içmekte, ders çalışmakta, tutorial adı verilen birebir dersler almakta ve üniversitenin sınavlarına hazırlanmaktadır. Çoğu tarihsel olarak farklı Hristiyan tarikatlar tarafından kurulmuş olan kolejler öğrenciler için bir tür cemaat aidiyeti sağlamıştır. Bu düzen 19. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş olup günümüzde ise kolejler öğrencilerine daha seküler aidiyetler sağlayan örgütler olarak varlığını ve ritüellerini devam ettirmektedir. Kolej sisteminin arka planında bir yanda Hristiyan tarikatlerinin çileci ruhban bir hayat sürmek üzere kurduğu manastır kültürü de bulunmaktadır (Rashdall, 1895; Tapper, & Palfreyman, 2010; de Ridder-Symoens, & Rüegg, 2003; Evans, 2010). Diğer yandan Makdisi'nin (1981) 11. yüzyıl Bağdat Nizamiye Medresesi ve 13. yüzyıl Paris Üniversitesi karşılaştırmasına dayalı olarak ayrıntılı şekilde gösterildiği üzere kolej sistemi İslam medeniyetinin medrese sistemlerinden ilham alarak oluşturulmuştur. Gerek Oxford Üniversitesinin kuruluşunda önemli aktörlerin İbn Rüşd ve Endülüs etkisinin yoğun olarak hissedildiği Paris Üniversitesinde eğitim almış olmaları, gerekse kolej tipi üniversite yapılanmasını benimsemesi nedeniyle Oxford Üniversitesinin İslam medeniyeti ile köksel bir ilişkisi olduğu söylenebilir.

Brockliss'e (2016) göre Oxford üniversite tarihini üç önemli kırılmayı içeren dört dönemde incelemek mümkündür. Birinci dönem Katolik Üniversite (1100-1534) dönemidir. Bu dönemde üniversite kendine has özelliklerini korumakla birlikte Avrupa'daki diğer üniversiteler gibi Katolik kilisesi ve din adamı sınıfı tarafından yönlendirilmiştir. Anglikan Üniversite (1534-1845) adı verilen ikinci dönemde Oxford Katolikten Protestan bir üniversiteye geç-

miş ve rahiplerden olduğu kadar meslekten olmayanları ağırlamaya başlamıştır. Emperyal Üniversite (1845-1945) şeklinde tanımlanan üçüncü dönem ise Üniversite'nin bir Anglikan tekeli olmaktan vazgeçtiği ve İngiltere ve İngiltere dışında imparatorluğa ve ABD'ye uzanan bir misyonerlik misyonuyla büyük ölçüde seküler bir kurum hâline geldiği dönemdir. 1945'den günümüze kadar devam eden süreç ise Dünya Üniversitesi olma dönemidir. Bu dönüşüm İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında çıkan sosyal ve teknolojik devrim tarafından hızlandırılmıştır. Oxford, kendisini yüksek kaliteli bir liberal sanatlar kolejinden modern bir araştırma üniversitesine dönüştürmüştür.

Oxford Üniversitesi ve mezunları İngiltere'nin dini, sosyal ve politik hayatında her zaman belirleyici olmuştur. Günümüzde de İngiltere başbakanlarının çoğu bu üniversitenin mezunudur. Üniversite dini ve siyasi çatışmalarda çoğunlukla taraf olmuş, bu durumun hem avantajını hem de dezavantajlarını yaşamıştır. 16 ve 17. yüzyıldaki Katolik Protestan kavgasında üniversite ağırlıklı olarak krallığın ve protestanlığın destekçisi olarak vazife görmüştür. Yine İngiltere'deki iç savaş (1642-1651) sırasında da krallığı destekleyen tarafta olmuştur. İç savaş dönemi hariç tutulursa 17. yüzyıl üniversitenin öğrenci sayısı ve kaynaklar bakımından oldukça güçlü ve büyüme ivmesi içerisinde olduğu bir dönemdir. Öyle ki 1650'li yıllardan sonra üniversitedeki 18 kolejin çoğu binasını yenilemiş veya genişletmiştir. Günümüzde de varlığını koruyan birçok anıtsal yapı 17. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir (Tyacke, 1997). Üniversite ve kolejlerdeki bu olağan dışı gelişmeler dönemin İngiliz ekonomisi bağlamında değerlendirildiğinde üniversitenin İngiliz sömürgeciliğinin ve deniz aşırı ticaretinin sağladığı zenginlikten aktif bir şekilde yararlandığı görülmektedir.

William Laud'un (1573-1645) Biyografisi ve El Yazmaları

Oxford'da Saint John's kolejinde eğitim alan Laud İngiltere siyasi tarihinin, İngiliz kilise tarihinin ve Oxford Üniversitesi tarihinin en renkli ve spekülatif isimlerinden biri olmuştur. Eğitim aldığı ve duygusal bağlılık duyduğu bu kolejin 1611 ila 1621 yıllarında başkanlığını yapmıştır. 1630 ila 1641 yıllarında Oxford'un şansöyeliğini yapmış ve üniversitede kapsamlı reformlar yaparak üniversite tarihinin en etkili isimlerinden biri olmuştur. 1633 yılında Anglikan kilisesinin merkezi ve hiyerarşide en üst kurumu olan Canterbury kilisesinin başpiskoposu seçilmiştir. Şansöyelik ve başpiskoposluk görevini bir dönem birlikte yürütmüştür. Dönemin İngiltere kralı I. James'in de oldukça yakınında bulunması nedeniyle siyasette de oldukça etkin olmuştur. Püritenlerle yaşadığı teolojik çatışmalar ve kilise içerisinde bazı muhaliflere yönelik sert tutumları nedeniyle 1640 yılında parlamentodan geçen vatana ihanet suçlaması ile tutuklandı. 5 yıl boyunca Londra Kulesinde tutulduktan sonra 1645'de parlamento kararıyla idam edildi (Le Bas, 1836; Trevor-Roper, 1988).

Anglikan kilisesinin Katolik kilisesinden entelektüel olarak ayrışma sürecinin devam ettiği ve Osmanlı-İngiltere ilişkilerinin güçlü olduğu bir dönemde görev yapan Laud, gençlik yıllarından itibaren Hristiyan inancın saf ve bozulma-

miş hâlinin bulunduğunu düşündüğü Doğu kiliselerine ve genel olarak Doğu hikmetine yönelik bir ilgiye sahip olmuştur. 1630 yılında kendi başıyla eğitim aldığı Saint John's Kolejinde yaptırdığı avlu ve binada İslam mimarisine sıklıkla özdeşleştirilen noktalı kemer (pointed arch) kullanılmış olması, yine bu kolejin başkanı iken şapelin doğu kısmından ışık alabilmesi için doğu tarafına pencere açtırması gibi sembolik davranışlarından hareketle de hayatının erken dönemlerinden itibaren Doğuya yönelik bir ilgisinin olduğu anlaşılmaktadır. Arapça bilip bilmediği konusunda bir bilgi mevcut değildir. 1630'lu yıllarda daha yoğun olmakla birlikte Laud tahminen 1610'lu yıllardan itibaren Arapça, Farsça ve Türkçe metinler toplamaya başlamıştır.

Laud kendisinde bulunan Arapça, Farsça ve Türkçe eserleri 1636 ile 1641 yıllarında üniversite kütüphanesine bağışlamıştır. Laud koleksiyonunda bulunan eserlerin hangilerinin Kral Fermanı ile Levant Şirketinden gelenler olduğu bilinmemektedir. William Laud kitaplarının çoğunu 1636 yılında üniversite kütüphanesine bağışlamıştır. Şirket yoluyla kendisine ulaşan kitap sayısının sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu kitapların çoğu Laud'un talebi üzerine 1630-1636 yıllarında Halep'te Levant Şirketinin papazı olan Edward Pococke tarafından seçilerek gönderilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, Pococke hem şirketin göndermekle sorumlu olduğu kitapların seçilmesine rehberlik etmiş hem de Laud'un siparişlerini göndermiştir.

Tablo 1. Laud'un kendi koleksiyonunda bulunan eserlerin konularına göre dağılımı

Konu/alan	Sayı	%
Edebiyat	34 (25 şiir)	19,3
İslami İlimler	26 (11 Fıkıh)	14,8
Tarih	24 (8 Dünya Tarihi, 4 İslam Tarihi, 4 biyografi)	13,6
Dil Bilimleri	22 (12 gramer, 7 sözlük)	12,5
Tabii Bilimler	16 (7 Astronomi, 6 Tıp)	9,1
Hristiyanlık	13 (12'si Mezmur, İncil gibi Kutsal Kitap metinleri)	7,4
Kur'an-ı Kerim	11	6,3
Dua Kitapları	9	5,1

Mantık ve Felsefe	6 (Çoğunlukla adabul bahs vel munazara)	3,4
Resmî belgeler, yazışmalar ve mektuplar	4 (Her kitapta toplanmış örnekler bulunuyor.)	2,3
Antolojiler	3	1,7
Siyaset	3	1,7
Diğer	3	1,7
Sanat	2	1,1
Toplam	176	100,0

Tablo incelendiğinde toplanan eserler arasında edebiyat, İslami ilimler, tarih, dil bilimleri ve tabii bilimlerle ilişkili kitaplar dikkati çekmektedir. Yine sayıları az olmakla birlikte dua kitapları, adabul bahs kitapları ve yazışmalarla ilgili örneklerin bulunduğu mecmua kitaplar, Laud'un biyografisi ve üniversite reformları ile ilişkili gözükmektedir. William Laud'un en meşhur kitaplarından biri Anglikan kilisesi için yazdığı dua kitabıdır. Kendi gözetiminde hazırlanan üniversite tüzüklerinde eğitimin amacının daha hümanist bir çerçeveye oturtulmaya çalışılması ile koleksiyonunda edebiyat, tarih, adabul bahs, edebi yazışma örnekleri gibi kaynakların bulunması tesadüfi bir durum gibi gözükmemektedir.

Tablo 2. Laud'un kendi koleksiyonunda bulunan eserlerin üretildiği yüzyıllara göre dağılımı

Yüzyıllar	Sayı	%
7	1	0,7
8	1	0,7
9	1	0,7
10	4	2,7
11	5	3,3
12	10	6,7
13	25	16,7
14	17	11,3
15	25	16,7
16	26	17,3
17	6	4,0
Bilinmiyor	29	19,3
Toplam	150	100,0

* Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Ahit) ve Kur'an-ı Kerim metinleri dahil edilmemiştir.

Bu tabloda en dikkat çekici veri Laud tarafından toplanan eserlerin kahir ekseriyetinin 13-17. yüzyıllarda üretilenler olmasıdır. Bu durum toplanan eserlerin Osmanlı topraklarında, o dönemde dolaşımda olan kitaplar olduğunu göstermektedir. Çoğaltılma tarihlerini bilmemekle birlikte bunun bir sebebi bu metinlerin kullanılan kâğıdın daha yeni olması olabilir. Ancak her hâlükârda sadece bu veri bile 17. yüzyılda Arapça metin ilgisinin İbn Sina ve İbn Rüşd gibi klasik metinleri toplamak olmadığı, o dönemde cari olan, son üretilen kitapların toplanmasının amaçlandığını göstermektedir.

Bodleian Kütüphanesinde Arapça Metinlerin Toplanması

Doğu bilgeliği ve öğrenme, 17. yüzyıl İngiltere’de Arapça çalışmaları başlıklı çalışmada gösterildiği üzere, İngiltere’deki Arapça çalışmalarında, 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın sonlarına doğru olağanüstü bir büyüme gerçekleşmiştir. 1666 yılında ulaştığı yüksek seviye ile İngiltere, Arapça çalışmasında Avrupa ülkeleri arasında öne çıkmıştır. Toomer (1996) İngiltere ve Avrupa’da dinî ve politik arka plana dayanan bu sürecin ayrıntılı bir dökümünü vermektedir. Öyle ki sahip olduğu Arapça metinler nedeniyle Oxford Üniversitesi, Avrupa’da doğu metinlerine ulaşmak isteyen araştırmacıların ve öğrencilerin yöneldiği bir merkez hâline gelmiş ve Avrupa’dan daha fazla öğrenci çekmeye başlamıştır.

1630’lu yıllara gelindiğinde Osmanlı’dan İngiliz üniversitelerine kitap toplanması süreci bir tür devlet politikasına dönüştürülmüştür. Şubat 1634’te Kral Türkiye (Levant) Şirketine, Osmanlı ile ticaret yapan her geminin her seferinde bir adet el yazması kitabı getirmesini gerektiren bir yazı (Oxford Rektörü ve Canterbury Başpiskoposu William Laud’un isteği ile) göndermiştir. Bu yazıda gemilerin getirdikleri şirketin müdürüne teslim etmesi, onun da uygun şekilde değerlendirmesi için William Laud’a vereceği, İngiltere’de çok sayıda Kur’an metni bulunması nedeniyle getirilen kitapların Kur’an olmaması belirtilmiştir (State Papers Domestic, 1633-4: s. 477).

Bodleian Kütüphanesinin verdiği kurumsal dokümanlarında yer alan bilgilere göre kütüphane 17. yüzyılda Avrupa’da popüler olan Arapça öğrenme yönündeki entelektüel eğilimin taşıyıcısı olmuştur. 1720 yılına gelindiğinde kütüphane az sayıdaki Farsça ve Türkçe eserle birlikte 1.500’den fazla Arapça el yazmasına sahiptir. Bodleian Kütüphanesi 1602’de açıldığında, bir el yazması Kur’an’a sahiptir ve aynı yıl bir Farsça bir de Türkçe eser bağışlanmıştır. Oryantal Koleksiyonlar, üniversite şansölyesi olarak, kütüphane için oryantal materyaller edinilmesine öncülük eden William Laud’un himayesinde büyümüştür. 1635-1640 yılları arasında kütüphaneye yapılan Laud bağışları arasında 147 adet Arapça ve 74 adet Farsça ve Türkçe el yazması vardır. Bugün, kütüphanede 2350 Arapça, 2530 Farsça ve 480 adet Türkçe el yazması eser bulunmaktadır. Bu el yazmaları Arap bilimi, matematik ve tıp gibi alanlarda özellikle güçlüdür (Bodleian Library, 2019).

Bodleian Kütüphanesi genel olarak İngiltere’de ve özel olarak akademilerde

17. yüzyıldaki Arapça metin çalışmalarında merkezi bir yer tutmuştur. Daha sonraki bir tarihte Oxford'da Arapça profesörü olarak atanacak olan, Arapça ve Farsça'da mahir olan Thomas Hyde (ö. 1703) 1659'da Bodleian Kütüphanesine atandı ve Oxford, Cambridge ve Royal Society'deki bilim adamları ve filozoflarla aktif bir şekilde iletişim kurarak Osmanlı'dan gelen bu metinlerin anlaşılması ve kullanılması konusunda katalizör görevi gördü (Feingold, 2005a).

Daimî Arapça Kürsüsünün Kurulması

Arapça öğretimine ve Arapça metinlere yönelik çabaları bilinen William Laud, 8 Ağustos 1636'da geçici Arapça kürsüsünü resmen kurmuştur. 25 Haziran 1640'ta ise üniversitede kendi bağışıyla kalıcı bir Arapça profesörlüğü ihdas etmiştir. Daimî bir profesörlüğün kurulmasından kısa bir süre sonra, 2 Temmuz'da Laud, Arapça Profesörü ve dersi takip edeceklerin görevlerini düzenleyen daimî tüzükleri yayınlamıştır. Buna göre ders Çarşamba günleri haftada bir kez dönem aralarında ve Büyük Perhiz'de² yapılacaktır. Profesör dersten sonra ve o günün öğleden sonrasında üç saat boyunca danışmak isteyen öğrencilere yardım etmek için orada bulunmak zorundaydı. "Tüm lisans sonrası öğrenciler (bachelors of arts) yüksek lisans derecesine kadar", "tıp fakültesindeki tüm öğrenciler o fakülte'deki lisans derecesine kadar" devam zorunluluğu vardır. Bunlar dışında kalanlar derse katılma konusunda serbestti. Bu tüzük, Laud'un Arapça'nın genel olarak daha çok mezunlar için uygun olduğu yönündeki kanaatini göstermektedir. Ancak İbn Sina'nın eserlerinin tıpta kariyer yapanların çalışmalarına pratik katkı sağlayacağı düşünülüyorsa gerek tıp öğrencilerine lisans döneminde Arapça derslerini takip etmeyi zorunlu hâle getirmiştir (Toomer, 1996, s. 113).

1640-91 yılları arasında Oxford'da Arapça profesörü olan Edward Pococke, Arapçayı üniversitedeki birçok hocaya öğretmiş ve Arapça metinler üzerindeki bilimsel çalışmalarında onlara yardımcı olmuştur (Feingold, 2005a). William Laud'un gözdesi ve arkadaşı olan Pococke, bir dönem Levant Şirketinde din görevlisi olarak çalışmış, uzun yıllar Halep ve İstanbul'da yaşamış bu dönemde Arapçayı nitelikli bir şekilde öğrenmiştir.

İslam Bilim ve Düşünce Metinlerinin Doğa Felsefecilerine Etkisi

Bu dönemde Oxford Üniversitesi çevresinde Arapça metinlere ilgi duyan, Arapça öğrenen ya da çalışmalarında bu metinlerden istifade eden doğa felsefecilerinden öne çıkanlar John Locke (1632-1704), Robert Boyle (1627-1691), Edmund Halley (1656-1742), John Graves (1602-1650), Edward Bernard (1638-1696) ve John Bainbridge (1582-1643) gibi isimler olmuştur. İngiltere'de 17. yüzyıldaki Arapça metin ilgisini Rönesans dönemi ilgisinden

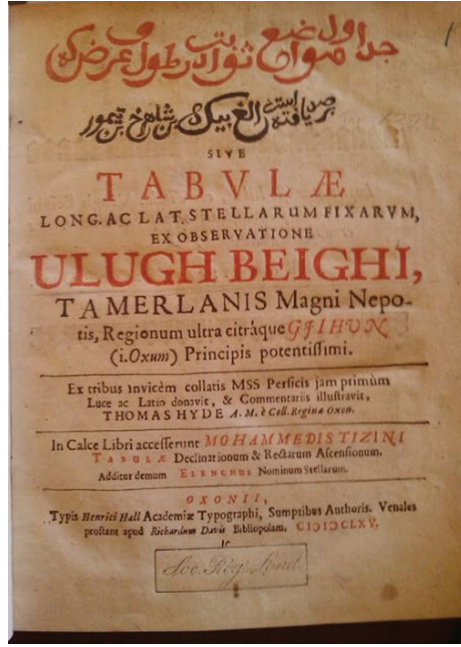
2 Oxford Üniversitesi'nde zaman dönemler (terms) ve dönem araları (vacations) şeklinde bölünmektedir. Dönemler ve dönem araları birbirine yakın uzunluktadır. Büyük Perhiz (ing. Lent) Paskalya'dan önceki kırk günlük süreyi kapsayan Hz. İsa'yı anarak çeşitli gıdaların tüketimine ara verilen bir dönemdir.

ayırır şey, araştırmacıların bir kısmının İslam klasik metinlerini Latince çeviriler üzerinden değil Arapça aslından okumaya çaba göstermesidir. Bu dönemde ayrıca 14. yüzyıl sonrasında ait bazı eserler Latinceye çevrilmiş, daha eski yüzyıllara ait bazı çevirilerdeki hatalar düzeltilmiştir. Osmanlı etkileşimi neticesinde İngiltere'ye taşınan bu eserler 17. yüzyılda "Bilimsel Devrim"e önemli katkı sağlamıştır (Russell, 1994; Turkmani, 2016).

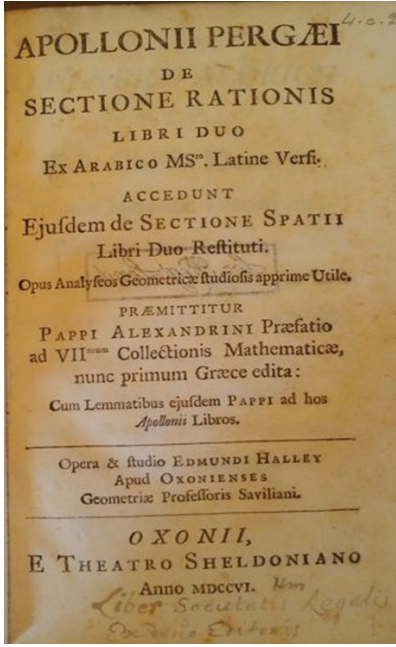
Kimya'da deneysel çalışmalarıyla öne çıkan Robert Boyle, Cabir bin Hayyan'ın (ö. 815) ve İbnü'l Heysem'in, (ö. 1040) çalışmalarının Arapça asıllarına ulaşarak araştırmalarında bunlardan istifade etmiştir.

Latin dünyasında Alhazen olarak bilinen İbnü'l Heysem, problem tanımı, gözlemler, hipotezler, deneyler, matematiksel modellerle açıklamalar gibi bugün de bilimsel yöntemde kullanılan süreçleri takip ederek çalışmalar yapmıştır. Edmund Halley (1656-1742) ayın hareketleri ve hızlanması konusundaki teorisinde Battani'nin (ö. 929) gözlemlerinden yola çıkmış, Battani'nin gözlemleri hakkında makale yayınlamış ve Battani'ye ait hatalarla dolu iki Latince çeviriyi düzeltmek zorunda kalmıştır. Grek matematikçisi Apollonius'un (ö. 190 MÖ) konikler üzerine olan eserini Arapçadan Latinceye çevirmek için 50 yaşından sonra Arapça öğrenmiştir. Tıpçı Richard Mead (1673-1754) Razi'nin (ö. 925) çiçek hastalığı üzerine olan risalesini Arapçadan Latinceye çevirerek şerh etmiştir.

Matematikçi John Wallis (ö. 1703) çalışmalarında Arapça alıntılar kullandı ve daha sonra Opera Mathematica kitabına dahil ettiği Euclid'in beşinci postülasının Tusi (ö. 1274) tarafından yapılan ispatını tercüme etti. Arapça kaynaklarda kendisine yardımcı olan Arapça hocası Edward Pococke'dan (ö. 1691) da destek almıştır. Ebü'l-Fidâ'nın (ö. 1331) Takvimü'l Büldan adlı eserinin bir kısmı John Greaves (ö. 1652) tarafından tercüme edildi. Bu eserler sadece coğrafyayı, doğal kaynakları ayrıntılı bir şekilde tarif etmekle kalmıyor, aynı zamanda dikkatlice ölçülmüş şehir ve yer koordinatlarını da içeriyorlardı, bu

Thomas Hyde tarafından Latinceye çevirilen Uluğ Beg ve el-Tizini'ye ait yıldız kataloğu kitabının kapak sayfası.

Halley'in Apollonius'un eserlerini Arapça'dan çevirisinin başlık sayfası.

me ve okuma sürecinin daha belirgin etkisi doğa bilimleri alanında kendisini göstermiştir.

William Laud'un Üniversite'deki Eğitimle İlgili Düzenlemeleri

Oxford Üniversitesi tarihindeki etkili isim olarak bilinen William Laud, 1636 yılında yayınladığı tüzüklerle eğitim ve öğrenme kültürünü de etkileyen önemli düzenlemeler yapmıştır. Bunlardan en bilinenleri öğrenci ve hocalar için kıyafet standartlarının tüzüğe girmesi, mezuniyet sınavlarının getirilmesi, skolastik müfredat yerine dil, edebiyat, tarih, coğrafya gibi beşeri ilimlerin tahsilini önceleyen hümanist eğitim yaklaşımının öne çıkarılmasıdır. Laud'un kendi koleksiyonunda bulunan İslam eserleri ile üniversitede gerçekleştirdiği eğitim reformları arasında paralellikler bulunmaktadır.

Laud tarafından çıkarılan ve yaklaşık 200 yıl boyunca yürürlükte kalan üniversite tüzüğünde eğitimle ilgili en önemli değişiklik beşeri ilimler derecesi almak için sözlü sınav yapma uygulamasının getirilmesi olmuştur. Daha öncesinde öğrencilerin belirlenen süreler boyunca derslere devam etmiş olması ve münazaralara katılmış olmaları mezuniyet için yeterli sayılmaktaydı. Tüzükte bu uygulamanın 1638'de şansölye vekili (rektör vekili veya yardımcısı) gözetiminde yapılması öngörülmüştür (Fincham, 2005, s. 203). İyi bildiği üzere, sözlü sınav uygulaması İslam dünyasındaki medreselerde icazet almak için gerekli

nedenle bu tür kitaplar coğrafyacılar için olduğu kadar gökbilimciler için de değerliydi. Johannes Hevelius'un (ö. 1687) talebiyle Timur Sultanı matematikçi ve astronom Uluğ Bey'in (ö. 1449) astronomi tabloları ile Muhammed Ebu Bekr el-Tizini'nin 1553 tarihli yıldız kataloğu da ilave edilerek Thomas Hyde (ö. 1703) tarafından Latinceye çevirilip Royal Society'ye gönderilmiştir.

İlginç bir şekilde Oxford Üniversitesinde astronomi profesörü olan Edward Bernard (ö. 1696) ve John Bainbridge (ö. 1643) üniversitede aynı zamanda Arapça dersleri de vermişlerdir. Bu durum İslam eserlerine olan ilginin doğa felsefecileri arasında daha belirgin olduğu fikrini de desteklemektedir. Teolojik gerekçeler ön planda tutularak girilen Arapça öğren-

olan iyi yerleşmiş bir değerlendirme sistemidir.

Üniversitenin tarihi incelendiğinde tutorial³ adı verilen birebir derslerin 16. yüzyılda oturmaya başladığı görülmektedir. Daha önce Oxford'daki elit aileler tarafından çocuklarına yardımcı olmak ve onları takip etmek üzere tutulan özel öğretmenler 16. yüzyılda kolejler tarafından verilen bir hizmete dönüşmüştür. Günümüzde de Oxford Üniversitesindeki eğitimin kendine has bir özelliği olarak kabul edilen birebir derslerin (tutorials) daha nitelikli hâle gelmesinde 17. yüzyıldaki tüzüğün üniversite mezuniyeti için sınav şartı getirmesi etkili olmuş gözükmektedir. Zira mezuniyet sınavlarındaki başarı kolejlerin öğrencilere sunduğu eğitsel desteklerin başarısının da somut bir göstergesi olmuştur. Bu tarihten sonra kolejler, sınavlarda daha iyi performans göstermelerine yardımcı olmak için öğrencilerine daha sistematik dersler vermeye başlamış gözükmektedir.

Üniversite yönetiminde şansölyeye göre daha merkezi bir konumda olan şansölye vekilinin gözü önünde ve herkese açık olarak üniversitenin sınav binasında yapılan mezuniyet sınavlarının üniversitedeki eğitim kalitesinin artmasına katkıları olmuştur. Daha evvelden derslerde belirlenmiş olan metinlerin yalnızca okunması ve açıklanması şeklinde bir usul takip edilirken bu düzenlemeden sonra öğretim elemanları kendi performanslarının da bir yansıması olacağından öğrencilerin konuları anlaması için daha çok çaba gösterir hâle gelmiş, öğrencilerin de derslerdeki ilgi ve dikkatleri artmıştır.

Laud tarafından çıkarılan tüzükte sınavların amacı (dolayısıyla eğitimin amacı) da tanımlanmıştır. Tüzüğe göre hem lisans hem de master eğitiminin nihai amacı dil ve edebiyatta uzmanlık kazanmak olarak ifade edilmiştir. Tüzükte sınavın önceki çağda olduğu gibi dar bir öğrenme alanı ile sınırlayan yalnızca felsefe konularında değil, dil ve edebiyat konularını da kapsamaması gerektiği belirtilmektedir. Sınavlarda öğrencilerin düşüncelerini Latince ifade edebilmesi, günlük olaylar üzerine konuşabilmeleri, sınavı yapanlar İngilizce bir ifade verdiğince sınava giren kişinin karşılığını Latince verebilecek şekilde yetkinliğe sahip olması gibi şartlar getirilmiştir. Feingold'da (2005b, s. 215) bu tüzükte tarif edilen öğrenci yetkinliğinin hümanist anlayışa yakın olduğunu ifade etmektedir.

Laud'un Osmanlı'dan topladığı eserlerin içeriğinde de dil, edebiyat, tarih gibi beşerî bilimlerin alanındaki eserler ağırlık teşkil etmektedir. Bu durum Laud'un 16. yüzyıldan beri yükselmekte olan hümanist yükseköğretime yakın olması nedeniyle bu eserleri getirtmiş olması şeklinde yorumlanabileceği gibi Osmanlı'dan gelen eserlerin beşerî bilimlerin alanından olması nedeniyle eğitimde bu yaklaşımı öne çıkardığı şeklinde de anlaşılabilir.

3 Makdisi'ye göre Avrupa'daki kolejlerde bu sistemin ortaya çıkışında medreselerdeki Muid adı verilen öğretim asistanlığı müessesesinin etkisi vardır.

Sonuç ve Değerlendirme

İngiltere'nin 16. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı ile kurduğu olumlu siyasi ve ticari ilişkiler üniversiteler ve bilimsel çalışmalarda da meyvelerini vermiştir. 17. yüzyılda Osmanlı dünyası üzerinden gerçekleşen İslam bilim ve düşünce metinleriyle girilen ikinci dalga ilişki İngiltere'deki bilimsel çalışmalarda üretken bir sonuç doğurmuştur. Avrupa genelinde 11-13. yüzyıl Rönesansı adı verilen ilk dalga Arapçadan Latinceye çeviri hareketlerinin ardından yaklaşık dört asır boyunca Avrupa'da özellikle deneysel bilimlerde kayda değer bir gelişme izlenmemektedir. Yeni bilimsel gelişmeler büyük ölçüde 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu durum İslam bilim ve düşünce metinleri ile girilen bu yeni diyalogun bilimsel atılımı hızlandığı kanaatini doğrulamaktadır. İngiltere'de üniversitelerde ve üniversite dışı akademilerde ortaya çıkan bu ivmenin arkasında şüphesiz ki temel olarak imparatorluk olma yönünde gelişen yeni siyasal motivasyon ile sömürgecilik ve deniz aşırı ticaretten elde edilen büyük gelirlerin üniversite ve akademilere de tahsis edilmesi yatmaktadır.

11. yüzyılda başlayan ilk dalgada çevirmenler eliyle Latinceye yapılan çeviriler üzerinden İslam bilim ve düşünce metinleriyle etkileşim gerçekleşmiştir. Bu temas Avrupa'da üniversitelerin oluşum sürecine de ciddi katkılar sağlamıştır. 17. yüzyıldaki ikinci dalgada ise Osmanlı Devleti ile barışçıl ilişkilerin de elvermesiyle Osmanlı topraklarına ziyaretlerin mümkün olması, artan ticaret ve ulaşım imkânları ile metin transferlerinin kolaylaşması gibi faktörler Arapça öğrenmeyi ve Arapça metinleri asıllarından okumayı daha kolay hâle getirmiş gözükmektedir.

Osmanlı'dan metin transferi konusunda kilit konumda olan William Laud'un eser seçimleri ve Oxford Üniversitesi Kütüphanesinde yer alan İslam eserlerinin kapsamı incelendiğinde toplanan eserlerin ilgili dönemde Osmanlı'da dolaşımda olan güncel kitaplar olduğu görülmektedir. Bu durum eserlerin temininde ana amacın spesifik entelektüel ilgilerin tatmininden ziyade zamanın en güçlü devleti olan Osmanlı'yı takip etmek olabileceğini göstermektedir. Kral'ın emriyle Osmanlı'ya giden her geminin bir kitap getirmesinin istenmesi, Oxford Üniversitesindeki Arapça derslerine katılımları tıp lisans öğrencileri ile beşerî bilimler master öğrencilerine zorunlu tutulması İngiltere'deki bilim camiasının İslam bilim ve düşüncesinden istifade etmede kararlı ve istekli olduğunu göstermektedir.

William Laud'un üniversitedeki eğitim reformları ile kendi koleksiyonundaki Osmanlı'dan temin edilmiş eserler arasında kolaylıkla ilişkiler kurulabilmektedir. Aynı zamanda İngiltere siyasetinde önemli bir aktör olarak Laud'un Osmanlı Devleti hakkındaki bilgi akışını da takip edebildiğini dikkate alarak düşündüğümüzde eğitim ve bilim alanındaki politikalarını daha geniş bir bağlam içinde yorumlamak mümkün olabilecektir.

Son yıllardaki artan ilgiye karşın erken modern Osmanlı-Avrupa etkileşimle-

rine yönelik bilgilerimiz oldukça sınırlı durumdadır. Sadece bu çalışmadaki mütevazı bilgiler bile Osmanlı'nın Avrupa bilim ve düşüncesi üzerinde etkili olmadığı söylemini nakzetmeye yeterlidir. Yine de bu türden araştırmaların kapsam ve derinlik bakımından geliştirilmesi Osmanlı-İslam bilim ve düşüncesinin daha adil bir değerlendirmesine ulaşılmasına, böylece hem kendimizi hem de içinde yaşadığımız dünyayı daha doğru tanımamıza katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Brockliss, L. W. (2016). *The university of Oxford: A history*. Oxford University Press.
- Brotton, J. (2016). *This orient isle: Elizabethan England and the Islamic world*. Penguin UK.
- Burnett, C. (2001). The coherence of the Arabic-Latin translation program in Toledo in the twelfth century. *Science in Context*, 14, 249–288.
- Campbell, Donald (2001). *Arabian medicine and its influence on the Middle Ages*. Routledge. (Reprint of the London, 1926 edition).
- de Ridder-Symoens, H., & Rüegg, W. (Eds.). (2003). *A history of the university in Europe: Volume 1, Universities in the Middle Ages* (Vol. 1). Cambridge University Press.
- Evans, G. R. (2010). *The university of Oxford: A new history*. Bloomsbury Publishing.
- Feingold, M. (2005a). Oriental studies. *The history of the University of Oxford: Volume IV seventeenth-century Oxford*. Oxford University Press.
- Feingold, M. (2005b). Humanities. *The history of the University of Oxford: Volume IV seventeenth-century Oxford*. Oxford University Press.
- Fincham, K. (2005). Oxford and the early stuart polity. *The history of the University of Oxford: Volume IV seventeenth-century Oxford*. Oxford University Press.
- Russell, G. A. (1994). *The 'Arabick' interest of the natural philosophers in seventeenth-century England*. Brill.
- Haskins, C. H. (1967). *Studies in the history of mediaeval science*. New York: Frederick Ungar Publishing.
- Henry, J. (2008). *The scientific revolution and the origins of modern science*. Red Globe.
- Herbert Butterfield, (1959). *The origins of modern science, 1300–1800*. New York: Macmillan.
- Huff, T. E. (1993). *The rise of early modern science: Islam, China, and the West*. Cambridge University Press.
- James Howell (1650). Instruction and directions for forren travel showing what course and what comes of time, one may take an exact survey of the Kingdoms, and States of Christendome, and arrive to the practical knowledge of the Languages, to good purpose, with a new Appendix for Travelling into Turkey and the Levant Parts. London.
- Le Bas, C. W. (1836). *The life of archbishop Laud*. JG and F. Rivington.
- MacLean, G. (2004). *The rise of oriental travel: English visitors to the Ottoman empire, 1580-1720*. Springer.

- Mahoney, J., & Rueschemeyer, D. (2003). *Comparative historical analysis in the social sciences*. Cambridge University Press.
- Makdisi, G. (1981). *The rise of colleges. Institutions of learning in Islam and the West*. Columbia University Press.
- Matar, N. (2000). *Turks, Moors, and Englishmen in the age of discovery*. Columbia University Press.
- Oxford University Statutes: The caroline code, or laudian statutes, promulgated A D. 1636
- Rashdall, H. (1895). *The universities of Europe in the Middle Ages* (Vol. 1). Clarendon Press.
- Shapin, S. (1996). *The scientific revolution*. Chicago: Chicago University Press.
- Somers M. 1999) Where is sociology after the historic turn? Knowledge cultures, narrativity, and historical epistemologies. *The historic turn in the human sciences*. McDonald, T.J. (Ed.), Ann Arbor: University of Michigan Press.
- State Papers Domestic, Charles 1, 1633-4.*
- Stein, H. (1987). "Zur geschichte Türkischer studien in Leipzig (von 1612 bis ins 20. Jahrhundert)", *Germano-Turcica*. Bamberg.
- Tapper, T., & Palfreyman, D. (2010). *Oxford, the collegiate university: Conflict, consensus and continuity* (Vol. 34). Springer Science & Business Media.
- Tolan, J., Laurens, H., & Veinstein, G. (2012). *Europe and the Islamic world: A history*. Princeton University Press.
- Trevor-Roper, H. R. (1988). *Archbishop laud, 1573-1645*. MacMillan Press Ltd.
- Turkmani, R. (2018). Arabic roots of the scientific revolution. Muslim Heritage. Erişim tarihi: 15 Aralık 2018, <http://muslimheritage.com/article/arabic-roots-scientific-revolution>
- Tyacke, N. (1997). *The history of the University of Oxford: Volume IV seventeenth-century Oxford*, Tyacke, N., & Aston, T. H. (Ed.). Oxford University Press.

ilem
ilmi etüdler derneği